

Ühe sakslase elu

Brunhilde Pomsel
Thore D. Hansen

Ühe sakslase elu

*Mida on meil täna õppida
Goebbelsi sekretäri elust*

Saksa keelest tõlkinud Mari Tarvas

Originaali tiitel:

Brunhilde Pomsel, Thore D. Hansen

Ein deutsches Leben

Europa Verlag, 2017

Käesoleva raamatu elulooline osa põhineb vestlustel Brunhilde Pomseliga, mille Blackbox Film salvestas aastatel 2013 ja 2014 samanimelise dokumentaalfilmi jaoks.

Toimetanud Elo Rohult

Kujundanud Siiri Timmerman

© 2017 Europa Verlag GmbH & Co.

Tõlge eesti keelde © Mari Tarvas ja Tänapäev, 2017

ISBN 978-9949-85-252-9

Trükitud AS-i Printon trükikojas

Sisukord

Thore D. Hanseni eessõna	7
<i>Järgnevad peatükid on salvestanud C. Krönes, O. Müller, R. Schrotthofer ja F. Weigensamer ning toimetanud Thore D. Hansen</i>	
„Poliitika meid ei huvitanud”	17
Noorus kolmekümnendate aastate Berliinis	
„Hitler oli lihtsalt üks uus mees”	35
Algus riigiringhäälingus	
„See oli ju pisut eliit”	61
Karjääritõus propagandaministeeriumis	
„Truudus hukatuseni”	101
Propagandaministeeriumi viimased päevad	
„Me ei teadnud mitte midagi”	117
Vahistamine ja uus algus	
„Ma ei olnud süüdi”	131
Saja kolme aastase resüme	
Mida on meil täna õppida Goebbelsi sekretäri elust	144
Thore D. Hansen	
Tänu	195
Märkused	196

„On see siis halb, on see siis egoism, kui inimesed püüavad kohal, kuhu nad on pandud, teha midagi, mis on neile hea, ja nad teavad, et teevad sellega mõnele teisele kahju? Aga kes sellest hooliks? Nii kaugemale ei mõtle ju mitte keegi. Me olime lühinägelikud ja ükskõiksed.”

BRUNHILDE POMSEL, MÜNCHEN 2013

„Ühe sakslase elu ei ole mitte ainult üks olulisemaid panuseid holokausti käsitlemisse, vaid on ka praegust poliitilist olukorda arvestades ammugi vajalik, ajatu meeldetuletus praegustele ja tulevastele põlvkondadele.”

DANIEL CHANOCH, HOLOKAUSTIS ELLUJÄÄNU

Eessõna

Brunhilde Pomsel pääses ajaloo ühele suurimale kurjategijale lähemale kui teised tema aja inimesed. Ta oli Joseph Goebbelsile alluvas propagandaministeeriumis stenotüüpist ja sekretär. Et kindlustada endale koht riigiringhäälingus, astus ta varsti peale Adolf Hitleri võimuletulekut NSDAP-sse. 1942. aastal siirdus ta rahvavalgustus- ja propagandaministeeriumi ja sattus nii Berliini kapituleerumiseni 1945. aasta mais Hitleri propagandaministeeriumi eestuppa ja natsionaalsotsialismi juhtiva eliidi keskele. Selle asemel, et kasutada võimalust põgenemiseks, tippis ta veel sõja viimastel päevadel, kui Nõukogude väed olid juba Berliini tänavatel, punkris kirjutisi ja õmbles isegi Berliini ametliku kapituleerumise lipu. Ta vaikis rohkem kui seitse aastakümnet.

Dokumentaalfilmis „Ühe sakslase elu” töid filmirežissöörid Christian Krönes, Olaf S. Müller, Roland Schrotthofer ja Florian Weigensamer Brunhilde Pomseli kaamera ette ja lasksid tal väljendusrikastel erilise valgustusega mustvalgetel kaadritel jutustada oma elust. Tema hiline jutustus mõjub ühtaegu võõristavalt ja kütkestavalt. Nendel 2013. aastal salvestatud mälestustel see raamat rajanebki. Selleks korrastas autor neid kronoloogiliselt ja parandas ettevaatlikult, kus suuline keel ja grammatika seda nõudsid. Brunhilde Pomseli jutustused algavad tema lapsepõlvega Berliinis, kus ta sündis 1911. aastal.

Need räägivad Esimesest maailmasõjast ja sõnakehvast isast, kes tuleb aastal 1918 tervena Venemaalt tagasi, rangest kasvatuses, mis sai talle osaks kui nelja venna vanemale õele ja vormis teda pikaks ajaks. Isa oli kinnine mees, poliitikast kodus ei räägitud. Brunhilde Pomsel kasvas üles ühes Berliini parematest linnaosadest. Pere sai endale lubada üsna head toitu, ehkki mujal Berliinis, nagu ka kogu Saksamaal, oli laiade rahvakihtide materiaalne olukord äärmiselt kehv. Kogu maal toimusid rahutused, tänavapilti kujundasid protestivate kommunistide ja natsionaalsotsialistide poliitiliselt äärmuslikud vastuolud, aina enam esines vägivaldseid tülisid. Ent Berliini Sündende linnaosas, paljude villadega kvartalis, seda eriti tunda ei olnud.

Tagantjärele tundub, et Brunhilde Pomseli karjääri otsustas ära ükskõiksus uue liikumise, NSDAP vastu. Tema suvearmastus Heinz tutvustas talle 1932. aasta lõpus üht Esimeses maailmasõjas teeninud ohvitseri. See kohtumine sai noore naise jaoks saatuslikuks. See on Wulf Bley, hilisem raadioreporter ja partei liige selle esimestest tundidest peale, kes võttis ta oma tiiva alla – just nimelt see mees, kes pärast NSDAP võitu 1933. aasta märtsis kommenteeris reporterina kõige lopsakamate kiidusõnadega tõrvikurongkäiku, milles osales kogu natside eliit. Vahtelt peale Hitleri võimuletulekut kutsus ta Brunhilde Pomseli Saksa Teatrisse, kus äpardunud kirjanik Bley dramaturgina hädiselt läbi kukkus. Viimaks sai ta NSDAP liikmena järgmise võimaluse asuda ametisse ja ta kutsus Pomselit üles astuma parteisse, et saaks ta oma sekretärina kaasa võtta. Ringhäälingus olid natsid ammuugi puhastuse läbi viinud, kõik juutidest direktorid olid vallandatud ja saanud töötamiskeelu.

Pisut hiljem viidi Wulf Bley uuesti üle teisele ametikohale, aga Brunhilde Pomseli jaoks algas kohtumisest selle mehega tõus, mis viis ta võimu siseringi – algas erakordne elulugu, millest ta rääkis alles siis, kui oli jõudnud piibellikku vanusesse.

Kuigi möödunud seitsmekümne aasta jooksul on paljud mälestused kaotsi läinud, on kesksed sündmused ja pöördepunktid piltidena kujukalt tema mälus tallel. Tema tormilise elu lõigud, aga ka viis, kuidas Brunhilde Pomsel käsitleb oma läbielamisi ringhäälingus ja hiljem propagandaministeriumis, ei ole vabad olulistest vastuoludest. Ikka ja jälle jõutakse koh- tadesse, kus ta midagi varjab, et seda mujal siiski möönda – ja just selles peitubki see, miks tema jutustust on kütkestav kuulata.

Brunhilde Pomseli loo eesmärk ei ole uute ajalooliste fakti- de tutvustamine. Pigem avab ta sissevaate ühe toonase kaasa- jooksiku omadustesse ja on seega vältimatult ka hoiatuseks meie aja inimestele – meile kõigile. Ei saa ju vastu vaielda, et me ole- me praegu – nagu toona – olukorras, kus antidemokraatlikud tendentsid ja parempoolne populism on jõudnud sinna, kus nad muutuvad ühiskonnale ohtlikuks: nimelt rahvastiku keskele.

Hiljemalt alates aastast 2015 on poliitilised ja sotsiaalsed analüüsid pühendanud erutatud tähelepanu küsimusele, kui- das küll saab olla nii, et nii Euroopas kui ka USA-s on taas kord muutunud salongikõlblikuks esineda parempoolsete mõtteavaldustega, diskrimineerida terveid inimrühmi patu- oinastena ja sallida rünnakuid vähemustele, näiteks sõjapõge- nikele. Donald Trumpi valimisega USA 45. presidendiks on jõudnud tippu mees, kes puhub Euroopa populistidele tuult

tiibadesse, sest selliste loosungite ja lihtsustavate lahendustega suutis ta ülimalt kompleksses maailmas oma valijaid mobiliseerida, samal ajal kui 40 protsenti USA rahvastikust ei läinudki valima. Paljudes lääneriikides otsitakse taas tugevat „juhti”, ilma et see tekitaks laialdast protesti. Kas populistid ja fašistid kasutavad taas kord kaasajooksikuid, vaikivat massi, et demokraatiat tõrjuda?

Brunhilde Pomsel ei tundnud poliitika vastu huvi. Talle olid kõige olulisemad tema töö, tema materiaalne turvalisus, kohusetunne oma ülemuse ees, vajadus kuhugi kuuluda. Pildikult ja intiimselt kirjeldab ta oma kujunemislugu. Ta tõrjub isikliku süüd natsionaalsotsialistliku süsteemi kuritegude ees.

Ent „Ühe sakslase elu” esietendustel Iisraelis ja San Franciscos kostis vaid üksikuid põlastavaid häáli ja süüdistusi. „Müts maha selle ees, kes võiks enda kohta kindlalt väita, et tema ei oleks seda kaasa teinud,” konstateerib Frankfurter Rundschau korrespondent.

Brunhilde Pomseli elu hukkamõistu asemel vallandas dokumentaalfilm vaatajates valdavalt küsimusi meie endi aja kohta. Kas tumedad kolmekümnendad aastad korduvad? Kas meie hirm, ignorantsus ja passiivsus vastutavad viimaks selle eest, et uued parempoolsed tugevnevad? Mõne aastakümne vältel oletasime, et fašismi tondist on üle saadud. Aga Brunhilde Pomsel teeb meile selgeks: nii see ei ole. Pomseli sõjaaegse süütu argipäeva hämmastavalt selgetele kirjeldustele, tema tõusule „apoliitilise tüdrukuna”, tema emotsionaalsele tegelikkusest distantseeritusele seatakse filmis kommentaarideta kõrvale Goebbelsi tsitaadid, laipade mäed, koonduslaagritest vabastatud

juutide luukerekujud, propagandamaterjal ja muud natsiriiki paljastavad aspektid. Need on Pomseli taju ja mälestustega teravas kontrastis.

Vaatajate assotsiatsioonid, vältimatult algav võrdlus tänapäevaga annavad põhjust ka selles raamatus kõrvutada Pomseli kogemusi tänase päeva arengutega ja neist rääkida. Kas hirmud, et ajalugu võiks korduda, on üle pingutatud? Või oleme me ammugi jõudnud punktini, kus fašismi või autoritarismi uut epohhi ei saa enam ära hoida? Kas Brunhilde Pomseli lugu saab anda viiteid selle kohta, mil määral isikliku eelise tagaajamine muudab meid ühiskondlike ja poliitiliste arengute suhtes ignorantseks?

Et Brunhilde Pomseli biograafia vahendusel kaasaega uurida, tuleb otsida vastust ka küsimusele, millist vastutust kannab demokraatlik eliit aktuaalsete arengute eest ja kas siin esineb ka paralleele 20. sajandi 30. aastatega.

Moodsa aja väljakutsed koos digitaliseerimise, finantskriiside, põgenikelainete, kliimamuutuse, sotsiaalsete raamtingimuste muutumisega võrgustatud maailmas ja sellest tulenevad hirmud allakäigu ja liigse võõra elemendi ees põhjustavad ühe osa rahvastiku eravaldkonda tagasitõmbumist kuni radikaliseerumiseni välja. Esmapilgul elas Brunhilde Pomsel 70 aastat tagasi meie omast hoopis erinevas ajas. Ta jutustab meile oma väikestest otsustest, mis on esmapilgul näiliselt loogilised, mõistlikud ja mõistetavad – kuni selle punktini tema jutustuses, kus igauks saab endalt küsida, kas ehk ei oleks äkki tema isegi istunud Goebbelsi eestois. Kui palju on Brunhilde Pomselit meist igauhes? Või nagu küsis üks toimetaja kohe peale filmi esilinastust provotseerivalt: „Kas me ei ole mitte kõik natuke Pomselid?”

Ja need miljonid Pomselid, kes mõtlevad ainult omaenda edenemisele, oma materiaalsele kindlustatusele ja lepivad seejuures ebaõiglusega ühiskonnas ja teiste diskrimineerimisega, on manipuleerivale, autoritaarsele süsteemile kindlaks vundamendiks. Ja seega on nad ohtlikumad kui äärmusparteide radikaalsed püsivalijad. Lõpuks pidi Brunhilde Pomselgi nägema, kuidas tema maa tõukas hukatusse terve kontinendi.

Enne ajaloo kordumist pakub mineviku ja oleviku paralleelidega tegelemine meile võimaluse sättida meie enda moraalne kompass nii täpselt, et me märkaksime, millal saabub punkt, kus tuleb võtta seisukoht, püsti tõusta ja astuda selgelt ja avalikult vastu radikaliseerumisele. Kui kergemeelselt käime me kõik ümber oma sisemise moraalse moodsuuga? Milliste primitiivsete, lühiajaliste, banaalsete ja pealiskaudsete sihtide ja näiliste edusammude nimel me ohverdame selle sisemise moodsu? Need on küsimused, millele Brunhilde Pomseli lugu ei saa meile anda üldkehtivat vastust ja ta ei annagi seda. Seda saab võimaldada ainult individuaalne valmisolek mõtestada.

Paljudes Euroopa riikides ja viimati ühes maailma kõige võimsamatest maadest, USA-s, tõusevad esile populistid. Mõnede Kesk-Euroopa maade (Poola ja Ungari) juhtkonnad lõhuvad järjekindlalt demokraatlikke süsteeme. Rääkimata siis Türgist, kus õigusriigi ja sõnavabaduse põhimõtted enam ei kehti ja kus massilised vahistamised ja puhastuslained kümnete tuhandete arvatavate kriitikute vastu on tärkava diktatuuri mehhanismide paraadnäiteks. Ja see ei pruugi olla viimane selline näide.

Ja siis on ka veel Donald Trumpi fenomen USA-s, räpaseima valimisvõitlusega USA ajaloos vähemuste ja migrantide, *establishment*i vastu. Valimisvõitlus, mida peeti valede ja rassistlike paroolide abil ja mis tagas kinnisvaragurule presidendiameti.

See ja üha kriiskavamad toonid ka Euroopas on autoritaarsete suundumuste uue epohhi eelnähud, mis ähvardavad vabaduse ja demokraatia põhialuseid. Sel taustal on Brunhilde Pomseli lugu emotsionaalseks maatriksiks, mis seab lugeja silmitsi ülimalt aktuaalse küsimusega igäühe enese vastutusest poliitiliste sündmuste puhul – hoiatusena, et kauem ei tohi jääda kõrvaltvaatajaks. Tuleb paika panna koht, kus me seisame ühiskonnana ja igäüks eraldi.

Brunhilde Pomsel jutustab järgmistel lehekülgedel meile oma lapsepõlvest, oma tööst juudi advokaadi juures, parteisse astumisest, riigiringhäälingusse saamisest, üleminekust tööle propagandaministeeriumisse kuni sõja lõpuni ja sellele järgneva interneerimiseni Nõukogude erilaagris ja vabadusse tagasi-pöördumiseni. Läbi tema biograafia kulgeb ka tema juudi sõbranna Eva Löwenthali saatus, kes suutis ennast esmalt ajakirjanikuna hädapärastelt vee peal hoida ja kes küüditati 1943 Berliinist Ausschwitzis (Oświęcimis) koonduslaagrisse ja mõrvati seal.

Laiade rahvahulkade huvipuudus poliitika vastu, millega kaasnes empaatia ja solidaarsuse kadu, ilmneb Pomseli jutustuses natsionaalsotsialistide tõusu ja edukuse ühe põhjusena, ehkki ta ei vaatle seda vastuoludest vabana ega saakski seda teha.

Brunhilde Pomseli lugu võimaldab meile sissevaadet, millega silmitsi seistes saab igäühele vältimatult selgeks, kus asub ta ise. Või kasutades selleks Poola kirjaniku Andrzej Stasiuki sõnu

„Mida enam valijad kardavad, seda suuremaid argpükse me valime. Ja need hirmu haldajad ohverdavad siis kõik võimule jäämise nimel: meid, meie maa, meie Euroopa kontinendi”.

Kas me astume argpükslikult varju või sellele vastu?

Thore D. Hansen,
jaanuar 2017

„Enne 1933. aastat ei juurelnud nagunii ükski inimene juutide üle, kõik puha natside hilisemad väljamõeldised. Et nad on teistsugused inimesed, seda teadvustas meile alles natsionaalsotsialism. See kuulus kõik hiljem kavandatud juutide hävitamise programmi juurde. Meil ei olnud midagi juutide vastu.”

BRUNHILDE POMSEL

„Poliitika meid ei huvitanud“

Noorus kolmekümnendate aastate Berliinis

Brunhilde Pomseli hämarad mälestused algavad Esimese maailmasõja puhkemisega 1914. aasta augustis, ta on siis kolmeaastane. Ema sai ootamatult telegrammi, et isa võetakse ühena esimestest sõjaväeteenistusse. Nad sõitsid ülepeakaela vankriga Berliini Potsdami raudteejaama, et isaga hüvasti jätta. Nelja aasta pärast, 1918. aasta novembris, pöördus isa tervena koju tagasi.

Minu mälestused on mulle olulised. Nad ka jälitavad mind. Nad ei lase mind lahti. Ma küll unustan ka nimesid ja teatud sündmusi, mida ma ei suuda enam üldse sõnadega kirjeldada. Aga muidu on kõik alles, nagu suures leksikonis või pildiraamatus. Mul on meeles, kuidas ma olin päris väikene tüdruk. Ma tean ka, et ma olen paljudele inimestele ainult oma olemasoluga heameelt teinud. Ka see on päris ilus mõte.

Kui mu isa sõjast tagasi tuli, seda tean ma veel täpselt, et me küsisime ema käest: „Emme, mida teeb see võõras mees meie korteris?“ Ja siis algas raske aeg. Toona oli see näljaelu. Esimese maailmasõja lõpus rajati rahvaköögid. Ehkki meie ema keetis ja valmistas meile alati kõik ise, ütles ta millalgi: „Proovime selle ka kord ära.“ Ja läks meie, lastega, sellisesse rahvakööki, me sõime

seal lõunat. Kui me ära tulime, ütles ta: „Seda ei tee ma enam kunagi uuesti.”

Tagasiteel käisin ma emale peale: „Ma tahan Hindenburgi naela lüüa.”¹ Königsplatzil seisis tohutu pooleli jäänud puukuju, mis kujutas feldmarssal Hindenburgi. Ja viie penni – kuuelise eest, berlinlased nimetasid viiepennist kuueliseks –, ja kuuelise eest suruti sulle pihku haamer ja nael ja siis tohtis selle lüüa kuhugi, ühte teatud kohta. See oli ... seda pidi tegema. Ja et mulle rõõmu valmistada ja selleks raha välja käia, seda ta endale lubas.

Mu isal oli olnud õnne. Ta oli Venemaal, ikka Venemaal, sellest hoolimata ei saanud ta viga ega surma. Aga sõda jättis muud jäljed. Ta oli muutunud veelgi vaiksemaks meheks ja võib-olla ka seetõttu ei räägitud meie kodus kunagi poliitikast. Kuni siis natsid tulid, siis tuli see jutuks, aga ka siis üksnes pealiskaudselt.

Lasterikastel peredel ei olnud tollel ajal hõlpus. Meid oli viis last. Pidi tulema veel üks tüdruk, aga alati tulid aiva poisid. Tollal ei saanud ju neid asju veel kontrollida. Seega jäeti see alati juhuse hooleks. Minult nõuti alati natuke rohkem – ma olin vanim ja pealekauba ka ainus tüdruk. Ma pidin vastutama kõige eest, mida poisid tegid. Alati öeldi: „Sina oleksid pidanud peale passima!” Minu tänase arusaama järgi ei kasvatatud tollal lapsi hästi. Lapsed olid olemas, nende eest kanti ka hoolt ja neil söödeti kõht täis ja nad said teatud määral ka mänguasju, palli või nuku, aga rohkem mitte. Me pidime kõige jaoks luba küsima ja meid kasvatati rangelt. Aeg-ajalt anti ka kõrvakiile. Kogu see

aeg ju juhtus midagi. Me olime üpris tavaline saksa perekond.

Niisiis, mina kui vanim kandsin oma õlul ka mõnda koormat. Ja ka siis, kui me saime natuke suuremaks ja meil oli mingeid soove või ettekujutusi, siis oli alati natuke üleolekut tunda, selles mõttes: jaa, jaa, mida kõike sa ka ei taha. Meid ei võetud kuigi tõsiselt.

Me elasime väga tagasihoidlikult, aga kõhu saime alati täis. Nälg või sellist ma ei mäleta, ja see ei olnud sugugi enesestmõistetav töötute ja vaeste inimeste hordide puhul.

Meie isa valitses kõike, talt küsiti paljut sellest kõigest, mida me sageli üritasime emalt välja pressida, aga isa ei läinud kunagi liimile. Aga enamasti öeldi: „Küsi papalt!” Hiljem oli ta hea kaaslane, aga kui me väiksed olime, tuli meil sõna kuulata.

Tuli selgeks saada, mida tohib ja mida mitte. Ja õpiti, et nende asjade eest, mida ei tohi teha, saab karistada. Ja neid asju oli terve hulk. Näiteks osteti aeg-ajalt kalleid õunu. Need oli üle loetud ja seisid puhvetil puuviljakaasis. Äkki oli üks õun puudu. „Kes see oli, kes võttis õuna? Mitte keegi? Tulge kõik siia! Sina, sina?” Igaühelt küsiti eraldi, minult mitte. „Jah, kui see ei olnud keegi, siis ei saa enam üldse õunu.” Siis võis ju öelda, et ma nägin, kuidas Gerhard mängis kausiga. Nii mängiti meid lapsi üksteise vastu välja.

Või oli mu emal komme panna peenraha köögikapis tassi sisse. Oli väga suur kiusatus käsi sinna sisse pista ja õngitseda endale kross või 20 penni. Keegi tegi seda kord ja reetis ennast sellega, et lippas ühtäkki ringi tohutu kommipulgaga. Lapsed on ju ka rumalad. Nende asjade eest karistati juba näitlikkuse mõttes. Ja siis saime kõik kolm vaibaklopitsaga korra vastu

tagumikku. See oli üpris valus. Ja sellega oli peres jälle rahu majas, mu isa oli õnnelik, et oli oma kohust täitnud, ja meie, lapsed, ei pidanud seda nii hulluks asjaks, et me sellepärast seda võib-olla enam kunagi ei teeks.

Kuuletumine oli pereelus sisseharjunud asi; armastuse ja mõistmisega, sellega kaugemale ei jõudnud. Kuuletumine ja pisut pettust sinna juurde, valetamine ja süü teise kaela ajamine, see käis asja juurde. Nii ärkasid lastes omadused, mida neis algselt ei olnud.

Igatahes ei valitsenud nende paljude inimeste vahel, kes seal kõik koos ühes korteris elasid, mitte ainult armastus. Me kõik saime nahutada. Mina kui tüdruk pisut vähem. Aga palju sagedamini öeldi: „Sina oled suur, sa oleksid pidanud teadma.” Niisiis, tähelepanematust hõõruti ka ikka ja jälle nina alla. Ma pidin alati vastutama kõige eest, mida poisid tegid.

Kui me olime nii umbes kümne-üheteistaastased, tahtsime me ikka teada, keda meie vanemad siis valisid. Seda ei öelnud nad meile kunagi. Ma ei tea tänini, miks. See oli saladus. Poliitika ei tulnud kodus üldse jutuks. See ei huvitanud meid. Mu isa oli nagunii juba väga kidakeelne, ka oma nooruse suhtes. Ka tema oli pärit lasterohkest perest. Ja ma sain alles väga palju hiljem, kui ta oli ammu surnud, teada, et tema isa oli teinud enesetapu. Ja et mu isa kasvas üles koos oma vendade ja oma ainsa õega vaeslastekodus. Ma sain seda juhuslikult umbes 40 aastat tagasi teada. Mu ema elas tollal veel. Ma küsisin siis oma emalt: „Mamma, kas sa teadsid seda?” Siis ta kostis: „Jah.” – „Ja miks sa meile seda kunagi ei öelnud?” – „Papa ei tahtnud.” Papa

ei tahtnud ja ema pidas sellest kinni.

Tema isa oli olnud Saksi kuninglikus õukonnas õukonnaaednik, tal oli isegi tiitel. Ta aretas maasikaid ja sai selle eest diplomi ja vist ka üsna suure varanduse. Igatahes spekuleeris ta siis Amsterdami lillebörsil ja kaotas kogu oma valduse, väga ilusa maja koos aiaga, ja jättis siis naise ja viis last hätta, hüpates sillalt Dresdenisse sisse sõitva rongi alla. Ka ema suri natuke aega hiljem. Tragöödia, mida mu isa väga häbenes. Me ei tohtinud sellest mitte kunagi teada saada, aga ühe nõo käest sain ma seda palju-palju aastaid hiljem teada.

Ma tean veel, et meil räägiti kogu aeg, et meil ei ole raha. Isa oli dekoraator ja tal oli tööd, juba seegi oli sellel ajal luksus. Sellest piisas siiski alati. Me ei nälginud peaaegu mitte kunagi, nagu paljud teised inimesed peale kaotatud Esimest maailmasõda. Alati oli midagi süüa. See oli lihtne ja tavaline, aga kõhu sai täis. Palju köögivilja. Mu ema oskas köögiviljast teha imelisi ühepajatoite, ma igatsen neid vahetevahel veel tänagi. Oli see siis Savoia kapsas või peakapsas köömnetega või rohelised oad tomatitega, tomatitega olid need juba ehtne luksus. Ilma tomatiteta maitseksid nad aga ka hästi. Jõuluhane jaoks jätkus ka alati, see lihtsalt pidi olema. Ka papa õlu pidi alati olema. Ja mamma sai lihavõteteks alati midagi ilusat selga panemiseks.

Kui ma olin nii umbes 14 aastat vana, said mu sõbrannad juba kostüümi või mantli. Mina mitte. Ma sain pruugitud asju, neid tehti minu jaoks ümber. Need tehti mulle parajaks, selles osas mind ei hellitatud. Ma teadsin, et meil ei ole palju raha, ja kui üks midagi tahab, siis tahavad teised ka, ja sellega me natuke ikka arvestasime.